

DLA doktori értekezés tézisei

CHOI INSU

HOROWITZ ÉS RICHTER

Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem
28. számú művészet- és művelődés-
történeti tudományok besorolású
doktori iskola

Budapest

2012

I. A kutatás előzményei

Vladimir Horowitz (1903-1989) és Szvjatoszlav Richter (1915-1997) kulturális, művészeti és zenetörténeti szempontból minden kétséget kizáróan a XX. század legnagyobb zongoraművészei közé sorolható. Már életükben, nagyon sok zenekritikus tollából, szerte a világon számtalan – művészetüket méltató – írás jelent meg, életükről rövid biográfia nagyon sok forrásból megismerhető.

Korunkban nagyon elterjedtté vált az interjú műfaja. Életrajzi ihletésű könyveken kívül megjelentek olyan könyvek is, melyekben beszélgetéseket olvashatunk magukkal a művészekkel, továbbá interjúkat a környezetükben élőkkal is. Ezekből a beszélgetésekből nem csupán azt ismerhetjük meg a figyelem középpontjában álló művészek személyiségéből, amit egy külső szemlélőnek tudnia lehet életükről, pályájukról, hanem legbensőbb gondolataikba is betekinthezünk, s megismerhetjük a zenéhez való személyes viszonyukat is.

Olyan elemző munkával azonban még nem találkoztam, amely a dedukció – az általánostól az egyes felé törekvő gondolkodás – útján, szakmai eszközökkel megkísérelné megfejteni annak a titoknak a mibenlétét, ami miatt e két művészt méltán a XX. század legnagyobb zongoraművészei között tartjuk számon.

II. Források

Túl azon, hogy ifjúkorom óta példaképként tekintettem a két művészóriásra, és lehetőség szerint az összes róluk megjelenő életrajzi művet, zenekritikát, esszét, filmet, interjút figyelemmel kísértem, jelen értekezés törzsanyagát a bibliográfiában felsorolt írások képezték.

Vladimir Horowitz játékát a magyar közönség élőben az 1930-as években hallhatta a Vigadóban, azonban az akkoriban szárnyait bontogató művész e koncertjéről hangfelvétel nem maradt fenn.

Szvjatoszlav Richter az 1954-1993 közötti időszakban gyakran koncertezett Magyarországon. Elkészült és 2001-ben kiadásra került a magyarországi hangversenyeit dokumentáló, kitűnő, összefoglaló munka Papp Márta összeállításában. Richter koncertjein a Magyar Rádió hangfelvételeket készített, mely felvételek legszebb,

legemlékezetesebb interpretációiból 2010-ben megjelent egy 14 CD-t tartalmazó album a MR3 Bartók-Rádió és a BMC (Budapest Music Center) gondozásában.

Horowitz élete és pályája legrészletesebben Glenn Plaskin könyvéből ismerhető meg, melynek címe: Horowitz. Glenn Plaskin New York-i zenekritikus, zongoraművész. A New England-i konzervatóriumban szerzett doktori címet, később a John Hopkins Egyetemhez tartozó Peabody Konzervatóriumban (Baltimore) tanult négy évig Leon Freisernél. Horowitz című könyve első kiadására 1983-ban került sor, japán kiadása 1984. május 16-án jelent meg Tokióban, magyar kiadása még várat magára. A mű rendhagyó biográfia. Az írónak volt szerencséje a Vladimir Horowitzot személyesen ismerő, nem kevesebb, mint 650 személlyel interjút készíteni. Az interjúalanyok között szerepeltek Horowitz ifjúkori barátai, – köztük a Kijevi Konzervatórium egykori munkatársa, aki Horowitz 1920-as évekbeli sikereit személyesen megtapasztalta Európa nagyvárosaiban –, valamint a koncertturnékon Horowitzot kísérő stáb tagjai. Külön említést érdemel Arthur Rubinsteinnel, Alexandr Steinerttel, Rudolf Serkinnel, Nathan Milsteinnel folytatott, hosszú interjú, valamint Horowitz volt növendékeivel –Gary Graffman, Byron Janis, Ivan Davis, Ronaldo Turini, Alexander Fiorillo – folytatott beszélgetés megörökítése. Horowitz Amerikában tartózkodó egyetlen rokona – az unkatestvére – Natasa Zajcev is fontos információkkal szolgált. Megszólaltak még zenekritikusok, lemezgyártó cégek producerei és technikusai, a Steinway & Sons, az RCA Victor, a Columbia Master Works vezetői és számtalan, meg nem nevezett személy. A könyv Horowitz hozzájárulásával, még Horowitz életében elkészült, így autentikus forrásnak tekinthető. A legutolsó interjú 1980. október 8-án, Nathan Milsteinnel készült, majd a kézirat lezárásra került, így Horowitz életének – 1980-tól 1989-ig terjedő – utolsó kilenc évről ez a könyv nem nyújthat áttekintést.

Jelentős forrás még David Dubal tollából az Esték Horowitzcal című könyv. Ez az alkotás Vladimir Horowitz és David Dubal 3,5 éven keresztül folytatott beszélgetéseinek hangfelvételei és jegyzetei alapján készült. Dubal további érdeme, hogy gyakran ajánlott be tehetséges gyerekeket Horowitznak, akiket Horowitz több ízben, lelkesen meg is hallgatott.

Richter tekintetében Bruno Monsaingeon és Jurij Boriszov könyve számít alapl műnek.

Bruno Monsaingeon 1943-ban, Párizsban született. Az egyetemen jogot és politológiát tanult. Egy keleti nyelveket oktató intézetben sajátította el az orosz és a bolgár nyelvet, a párizsi Konzervatóriumban pedig hegedülni tanult. Elsősorban zeneművészekkel – például Glenn Goulddal, Yehudi Menuhinnal, David Ojsztrahhal – forgatott dokumentumfilmjei tették ismertté. Szvjatoszlav Richterről készített filmje Richter, a rejtély címmel 1998-ban jelent meg, Richterről szóló – Richter. Írások, beszélgetések című – könyvének első kiadása francia nyelven 1998-ban, magyar nyelvű kiadása 2003-ban jelent meg. Ez a mű, ahogyan a címe is sejteti, rendhagyó biográfiának tekinthető, hasonlóan Jurij Boriszov könyvéhez.

Jurij Albertovics Boriszov, rendező, filmrendező. 1956-ban, a kiváló színész, Oleg Boriszov fiaként született Kijevben. A leningrádi Konzervatóriumban zenei színműrendezést tanult. Diplomamunkáját a moszkvai Kamaraszínházban mutatták be, majd 1988-ig ebben a színházban tevékenykedett. Később az Orosz Kulturális Alapítvány által létrehozott Nemzetközi Színművészeti Fesztiválon számos előadást ő rendezett meg. 1999-ben kiadta édesapja naplója nyomán készített, Pont nélkül című könyvét, melyből később filmet is készített. Ez az alkotása a Jaltában, ugyanabban az évben rendezett televíziós filmfesztiválon nagydíjat nyert. Boriszov ezután Rudolf Nurejev balett-táncosról készített portréfilmet. Jelenleg Moszkvában tevékenykedik. A Szvjatoszlav Richterről írott könyvét – melynek címe: Richter mesél –, 2000-ben adták ki Moszkvában és 2003-ban Tokióban. A könyv Richter és Boriszov 1979–1992 közötti beszélgetéseinek anyagát, valamint Boriszov koncertélményeit tartalmazza. Beszélgetéseik alkalmával nem csupán a zenéről, de irodalomról, képzőművészetről, mitológiáról és sok más egyébről is szó esett. Ebből a könyvből is – más forrásokból nem megismerhető – olyan információkról lehet tudomást szerezni, melyek Richter sok személyes, intim, legbelső gondolatát és látásmódját tükrözik.

Japán szerzőktől a következő művekből merítettem: Kawashima Midori: Richter és én; Nomura Koichi: A zongorista; Yoshida Hidekazu: A világ zongoristái; Aoyagi Izumiko: A zongorista, zongorista szemmel. Forrásként kell megemlítenem az Orosz Zenei Szótárat is, melyet a Japán-Orosz Zenei Társaság szerkesztésében, 2006-ban adott ki a Kawai Kiadó.

A repertoár-kutatásban nagy segítségemre voltak az interneten közzétett gyűjtemények is.

Vladimir Horowitz és felesége, Wanda Toscanini Horowitz életük vége felé, 1986-ban komoly gyűjteményt hagytak a Yale Egyetemre. Az adomány javarésze levelezés, de kottákat, szerződéseket, vázlatkönyveket, bizonyítványokat, kitüntetések is tartalmaz, melyek híven tükrözik Horowitz életpályáját. Ezenkívül értékes kéziratok és neves zeneszerzők levelei is megtalálhatók a hagyatékban, továbbá magának Horowitznak számos eredeti műve. Az adomány dokumentálja Horowitz közeli kapcsolatát olyan hírességekkel, mint Szergej Rahmanyinov, Rudolf Serkin, Arthur Rubinstein, Nathan Milstein, Gregor Piatigorsky, Olin Downes, Isaac Stern, Arturo Toscanini és Bruno Walter. Nagy fontosságú az a 281, még meg nem jelent, élő lemezfelvétel is, amely Horowitz Carnegie Hallbeli fellépéseit idézi fel az 1940-es és 50-es évekből. Ezeket a hangfelvételeket a művész személyes használatára rögzítették.

A Yale Egyetemen katalogizálták és korszerű eljárással újra felvették, sőt, kutatásra is hozzáférhetővé tették ezt a gazdag anyagot. Vladimir Horowitz 1989-ben távozott az élők sorából. Wanda Toscanini Horowitz végrendelezése alapján a megmaradt relikviák, valamint számos – az édesapjához –, Arturo Toscaninihez fűződő érték is az egyetemhez került a 1990-es évek elején. A Chris Johansson által rendszerezett hagyaték, s a Yale Egyetem könyvtárában található meg.

Sokat köszönhetünk Caine Alder zeneszerető levéltárosnak, amatőr kutatónak, kinek egy életen át tartó, áldozatos gyűjtőmunkája nyomán jöhetett létre a világhálón 2010-től megtekinthető és szabadon kutatható hivatalos Horowitz website, melyben megtalálható Horowitz koncertjeinek, koncertműsorainak és lemezfelvételeinek kronologikus gyűjteménye. A website üzemeltetője és fenntartója Bernie Horowitz, URL címe: <http://www.vladimirhorowitz.hostzi.com>.

Az elmondottak alapján ezek a források is autentikusnak tekinthetők.

Szvjatoszlav Richter művészi pályáról is található a világhálón három kitűnő forrás. Az egyik a <http://www.trovar.com>, Paul Geffen hozta létre és üzemelteti, a másik <http://www.sviatoslavrichter.ru>, a harmadik pedig a <http://www.richter.ukf.net>, melynek rendszergazdája – a website szerint – Pete Taylor, aki software fejlesztő és

szabadidejében, kedvtelésből foglalkozott Richter életművének rendszerezésével és digitalizálásával. Ez utóbbi adatbázis lezártnak tekinthető.

Kutatásaim során nehézséget okozott elsősorban a források – könyvek, internetes gyűjtemények – adatai között előforduló eltérés, valamint a korai, pályakezdő évek feljegyzéseinek hiányosságai, ezért csak azokat az adatokat tudtam figyelembe venni a koncertek, a hangfelvételek, így a repertoár feldolgozása során, amelyek egyértelműek voltak. A felmerült nehézségek ellenére a feldolgozott adatok rendszerbe foglalása – jelenlegi ismereteink alapján – elvégezhető volt.

III. Módszer

Jelen értekezés módszere – a történetiség fontosságát figyelembe vevő – összehasonlító módszer, mely a kutatás empirikus és tudományos ágában is gyakran használatos módszer. Összehasonlító módszerrel megfelelően kiválasztott adatokat mennyiségileg és minőségileg hasonlíthatunk össze.

Az összehasonlító módszer lényege a megegyező és a különbségtevő jegyek megragadása, a hozadéka pedig az, hogy mivel az egyes jelenségek bizonyos tulajdonságai azonosak, ennek következtében az adatok között szabályszerűségek fedezhetők fel és állapíthatók meg.

A két életmű összehasonlítását többféle aspektusból vizsgálva végeztem el: a repertoár széleskörű analizálásával, az utókor számára fennmaradt, ma is rendelkezésre álló hangfelvételek vonatkozásában, a művészek gyakorlási szokásai tekintetében, Japánnal való kapcsolatukat illetően, valamint elvégeztem a mindkét művész által előadott, négy azonos mű interpretálásának az összehasonlító, kritikai elemzését.

A repertoáranalízis kiterjedt a zeneszerzőkre és műveikre, továbbá a művek előadásának gyakoriságára, a koncertek számára, a koncertszünetek idejére, a közreműködő partnerekre, a kedvelt ráadásokra, miközben kiszámításra került – zeneszerzők, művek és az előadás gyakorisága vonatkozásában – a zenetörténeti stíluskorszakok százalékos megoszlása, valamint a szülőföld zenéjének, az orosz zeneszerzők műveinek részaránya a repertoárban. Részletesen bemutatásra került a közös repertoár, a tíz leggyakrabban előadott mű, továbbá a versenyművek, a ciklikus művek, az átíratok, és nem utolsósorban a magyarországi vonatkozások.

IV. Eredmények

Mindkét művész, Horowitz és Richter életrajzát, repertoárját a világban sokan tanulmányozták és tanulmányozzák még ma is. Több magyar és külföldi zenetudós, zenekritikus, filmrendező is foglalkozott és foglalkozik Horowitz, illetve Richter legendás életművével, köztük Papp Márta, Csengery Kristóf, valamint a már említett Glenn Plaskin, David Dubal, Bruno Monsaingeon, Jurij Boriszov, továbbá Nomura Koichi, Yoshida Hidekazu, és még sokan mások. A rendelkezésre álló források tárháza tehát igen gazdag.

Többen felhívták már a figyelmet a két művész életpályájának hasonlóságaira és különbözőségeire. Ezen értekezésnek nem célja ezeket – a mára már közismertté vált életrajzi párhuzamokat és eltéréseket – taglalni.

Jelen értekezés azzal ad többletet a Horowitz- és a Richter-jelenség megértéséhez, hogy egyrészt összehasonlítja a két művész előadóművészi, oktatói, kamaramuzsikusi tevékenységét, másrészt konkrét interpretációelemzést ad, melyben fény derül e két rendkívüli zongorista egyéniség zenei koncepciójára, művészi hajlamára, stílusérzékére, mű- és kottaértelmezésére, harmadrészt – Richter a Yamaha zongorákhoz való kötődése okán – mindezeket a japán zeneértő közönség és a japán zenekritikusok szemszögéből is közvetíti, miközben rövid történeti áttekintést nyújt az orosz és az európai zene Japánban való elterjedéséről is, felsorolva e folyamat legfontosabb állomásait. A kutatások során – Richter magyarországi hangversenyeinek kapcsán – arra is fény derült, hogy Vladimir Horowitz 1926 és 1935 között kilenc alkalommal adott hangversenyt a magyar közönségnek, a Pesti Vigadóban.

Az értekezés újdonsága – a fent említettekből következően – elsősorban az összehasonlító repertoár- és interpretációelemzésben rejlik. A zenészek emlékezetében még él az információ, hogy Vladimir Horowitz valamikor az 1930-as években koncertezett Budapesten, az azonban nem köztudott, hogy 9 hangversenyt is adott a Vigadóban. Feltehetően az is kevésbé közismert, hogyan terjedt el az orosz és az európai zene a szigetországban, s milyen módon következett be, hogy a japán emberek fogékonyak lettek – a tág értelemben vett – klasszikus, nyugati zenére és e zene művelésére.

V. Az értekezés tárgyköréhez tartozó tevékenységek dokumentációja

A Horowitz-jelenség megértése céljából magam is elsajátítottam Horowitz átiratokat, melyeket alkalmam nyílt különböző koncerteken előadni. Az alábbi műveket ráadásként szólaltattam meg.

Horowitz: Carmen variációk

- 1994.03.09.: Győr, Városháza
- 1994.06.19.: Tokió, Showa Hitomi Női Egyetem, Auditórium
- 1995.10.02.: Budapest, Óbudai Társaskör
- 1998.02.16.: Győr, Richter János Zeneművészeti Szakközépiskola
- 2009.04.30.: Győr, Richter János Hangversenyterem
- 2011.04.15.: Győr, Egyetemi Hangversenyterem (Zsinagóga)

Liszt-Horowitz: II. magyar rapszódia

- 1995.03.06.: Veszprém, Zeneiskola
- 2011.09.21.: Győr, Egyetemi Hangversenyterem (Zsinagóga)
- 2012.03.24.: Sopron, Liszt Ferenc Konferencia és Kulturális Központ

Liszt-Horowitz: XV. Magyar rapszódia (Rákóczi induló)

- 1996.04.11.: Debrecen, Konzervatórium
- 1996.04.17.: Győr, Filharmónia próbaterem
- 2012.09.12.: Győr, Egyetemi Hangversenyterem (Zsinagóga)

Rendkívüli intellektuális és emocionális élmény volt számomra, hogy 1994. június 19-én, Tokióban azon a helyen játszhattam el ráadásként a Carmen variációkat, ahol 8 évvel azt megelőzően – 1986. június 21-én, június 28-án és július 6-án – Vladimir Horowitz is fellépett, a Showa Hitomi Női Egyetem 1980-ban épült, akkoriban a legkorszerűbbnek tartott, kitűnő akusztikájú, 2300 személyt befogadni képes, Memorial Hall elnevezésű Auditóriumában, Tokióban. Ezt az élményt fokozta, hogy a nagy elődök között, Szvjatoszlav Richter is adott koncertet ugyanezen a helyen, 1981. január 23-án.

Az 1990-es években még rendkívül nehéz volt a Horowitz átiratok kottáihoz hozzájutni, ma már azonban nem lehetetlen vállalkozás. Jelen értekezés Függelékében közzéteszek egyet, a híres Carmen variációkat. Arra buzdítom az ifjú nemzedéket – feltéve, ha próbára akarja tenni saját zongoratudását –, sajátítsa el valamelyik Horowitz művet vagy átiratot.